

DR. ZALKA GÁBOR*

A szándékosság fogalmának tudománytörténeti előzményei

A büntetőjog korai szakaszában a szándékosság, gondatlanság, bűnösség fogalmi nem léteztek. A sértés, károkozó eredmény létrejöttével – a vizsgálódások során figyelmen kívül hagyva azt, hogy azt véletlenül, vagy szándékosan okozta-e az elkövető – teret engedtek a megtorlásnak. Azonban már a korai szakrális jog idején is lehetőség volt a nem bűnös szándékkal okozott következmény engeszteléssel történő megváltására; egyes államokban pedig tiltották a vérbosszút, ha az emberölést nem szándékosan követték el.¹

A római jog XII táblás törvényében a szándékosságot ugyan vélelmezték, azonban ennek ellenkezőjét lehetett bizonyítani, kivéve az erőszakos cselekedetek esetében. A klasszikus jogban már a felróhatóság feltétele a *tudatos szándékosság*. Tudatos szándékosság esetén a cselekményt tudva kellett elkövetni, ismerni kellett az elkövetőnek a tényeket, amíg ugyanis a ténybeli tudatlanság mentesít, a jogban való tudatlanság nem.² A cselekményt ezenfelül *dolo* kellett elkövetni, azaz rosszirányú szándékkal. *Dolus directus* esetében az elkövető tudatában van annak, hogy cselekménye és annak eredménye „nem lesz összhangban a társadalmi normával...”, tehát a jog megkerülésével cselekszik.³ *Dolus eventualis* esetében magát a cselekvést igen, a várható bűnös eredményt azonban nem feltétlenül akarja az elkövető.

A Római Birodalom bukását követően a széttagolt, barbarisztikus államok megszilárdulásával, valamint a kereszténység egyre meghatározóbb szerepével magyarázható a büntetőjog fejlődése, illetve felelősségi

„tanainak” visszafejlődése. A megszilárdult államok írott joggal, valamint drákói szigorral próbálták a rendet megtartani, a bűnösöket pedig méltóképpen megbüntetni. A bűnösség eldöntése azonban nem ritkán istenítélet vagy párbaj formájában történt meg. Európában egészen a 16. századig a bűnösség, személyes felelősség figyelmen kívül maradt, „általában a cselekmény és a bekövetkezett eredmény közötti kapcsolatnak jutott meghatározó szerep.”⁴

A felvilágosodás kora, valamint Cesare Beccaria-nak a bűnokról és a büntetésekről írott műve hozta

meg a változást; az európai gondolkodás fejlődésének, humanizálódásának „filozófiai és politikai következtetéseit Beccaria fordította le a büntetőjog igényeire.”⁵ A 19. századi büntetőjogi törvénykezések hatására alakult ki a büntetőjogi tudomány első, klasszikusnak nevezett iskolája, amely iskola egyik gondolati alapja, hogy csak bűnös (szándékos vagy gondatlan) cselekmény alapozza meg a büntetőjogi felelősséget.

Hazánk első, 1795-ös Büntetőkódex-tervezete alapelvei között már tartalmazta a büntetőjogi felelősség, bűnösség (*büntett minősége*) alapjait, így ezek között a szándékosság (malitia) meghatározását. Szándékos a magatartás, ha „az az eredmény következik be, amelyre az elkövető szándéka irányult”⁶, hasonlóan jelenlegi egyenes szándékunkhoz. Az eshetőleges szándék esetét azonban még a gondatlanság három fokozatbeli típusa között szabályozta a törvényjavaslat.

Az 1843. évi törvényjavaslatunk 3. fejezete önálló cím alatt rendelkezett a szándékosságról és a vétkes vigyázatlanságról. A célzott eredmények a szándékosság fogalma alá, míg a nem célzott, ám „köztapasztalásnál vagy különös tárgy ismereténél fogva előreláthatott s kikerülhetett”⁷ következmények a vétkes vigyázatlanság alá tartoztak.

Magyarország – Csemegi Károly nevéhez köthető – első büntető törvénykönyve, a kiegyezés nyugtató, ugyanakkor serkentő hatása jelentős lökést adott jogtudományunk számára. A szándékosság esetében ez különösen szembeötlő, ugyanis az 1878. évi V. törvény használja a szándékos elkövetés fogalmát, azonban

* PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola

¹ Blaskó Béla: *Magyar Büntetőjog, Általános Rész*. Rejtjel Kiadó. Budapest, 2007. 22. o.

² Zlinszky János: *Római Büntetőjog*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 1991. 38. o.

³ Zlinszky: i. m. 38. o.

⁴ Blaskó: i. m. 31. o.

⁵ Békés Imre (szerk.): *Büntetőjog, Általános Rész*. HVG-ORAC Kiadó Budapest, 2003. 25. o. (a továbbiakban: Békés: Büntetőjog)

⁶ Hajdu Lajos: *Az első (1795-ös) magyar büntetőkódex-tervezet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1971. 393. o.

⁷ 1843-ik évi Magyar Büntető Törvénykönyvi javaslat. Pest, 1865.

törvényi meghatározást nem tesz, így hátrítva ezt a feladatot a tudomány képviselőire.

Ezért az eddigi történeti jellegű, előzményeket bemutató, rövidített leírást felválthatja egy részletesebb, pontosabb elméleti és gyakorlati vonatkozásokat is szem előtt tartó, főleg tudománytörténeti elemzés. Ugyanis a „fejlődés” pontos végigkísérésével érthetjük meg a ma oly természetesnek vett fogalmakat, gondolatokat.

A korszak szerzői által képviselt elméletek bemutatása során két utat választhatunk. Az első, amely a „kategorizáló” típus számára valószínűleg tetszetősebb, hogy a kialakult elméleteket három osztályba sorolva említjük. Ennek megfelelően beszélhetünk az akarat, a tudat- és a motívumelméletről. A másik módszer, amely bonyolítja, ugyanakkor árnyalja is a képet: az egyes szerzők időrendi (amennyire ez lehetséges) sorrendben történő bemutatása, elméletük elemzése, egymásra hatásának vizsgálata lehet. Választásom a második módszerre esett. Az okok a következők: úgy gondolom, túlságosan leegyszerűsítő a három típusra oszthatóság esete, az árnyalatbeli különbségek – melyek mélyebb vizsgálódás után, nem is annyira elhanyagolhatóak – felfedezése nem lehetséges, továbbá a nem egy időben lévő elméleteket nem szerencsés felosztani, témánk szempontjából inkább a szerves fejlődés kimutatása tűnik gyümölcsözőbbnek. (Például a motívumelmélet, majd a jelenlegi meghatározásunk a tudat- és az akaratelmélet eredménytelen harcát feloldva született meg. Arról nem is beszélve, hogy egyes szerzők (pl. Liszt) szerint maga a felosztás sem létező, ugyanis gyakorlati és lényegi különbség a két teória között nincsen.)

Schnierer Aladár álláspontja szerint „a gonosz szándék vagy szándékosság (dolus) az akaratnak szabad, öntudatos eltökélése valamely bűnösnek ismert eredmény létrehozására.”⁸ A szándékossághoz, gonosz szándékhoz Schnierer két feltétel meglétét követeli. Ezek közül az első, hogy „a cselekvő alany tudata legyen a cselekvényből folyható bűnös eredményről”,⁹ vagyis tudatában cselekménye lehetséges következményeinek képe megjelenjen. Második feltétel, hogy „akarata legyen ezen bűnös eredményt előidézni”¹⁰, vagyis cselekményét azért vigye véghez, hogy a bűnös eredmény bekövetkezzék. Azonban a „gonosz szándék” nem szűkíthető le ezen esetkörösre, vagyis a tudatban megjelenő lehetséges eredmény *óhajtására*, hanem akkor is szándékosságról beszélhetünk, ha az elkövető cselekménye – melyet bármely más célból, indítatásból vitt véghez – bekövetkezhető eredményét előrelátta és „annak bekövetkezésébe eleve beleegyezett.”¹¹

Ha az elkövető cselekményének előrelátott eredménye vezet arra az elhatározásra, hogy a „büntetés terhe

alatt tiltva”¹² levő tettet véghezvigye, akkor beszélhetünk a cselekmény közvetlen okáról, vagyis szándékos bűnelkövetésről – véli Kautz Gusztáv. Ezzel szemben, ha az elkövetőt az eredmény – lehetséges bekövetkezésének ismerete mellett – sem akadályozta meg az amúgy nem tiltott cselekmény megvalósításától, akkor beszélhetünk a cselekmény közvetett okáról, vagyis gondatlanságról. A motívumelmélet későbbi alapjaira ismerhetünk rá Kautz elméletében, miszerint az eredmény képzete vagy motiválólólag hat az elkövetőre, elkövetésre, vagy éppen ezen eredményképzet ellenmotivációkénti potenciáljának hiánya vezet a felelősség megállapítására.

Véleménye szerint az akarat létrejötte három egymást követő mozzanattól áll.¹³ Első mozzanatként az ember felismeri saját vágyait, ezek a vágyak tudatunkba jutnak. Ezután következik a megfontolás és a latolgatás szakasza, amikor is eldöntjük, hogy engedünk-e, kielégítjük-e ezen vágyainkat. A legutolsó mozzanat az elhatározás, amelynek köszönhetően döntünk arról, hogy a bennünk levő és tudatunkba jutott, majd ott mérlegelt és végiggondolt „vágyainknak” megfelelően szeretnénk-e cselekedni.

Werner Rezső szerint a bűncselekményt más szempontból is három elemre bonthatjuk, eszerint az nem más, mint *akarat*, *ténykedés* és *tény*. „Minden bűncselekmény az akaratból indul ki”¹⁴, majd a ténykedés által lép a külvilágba, és tényleg, vagyis jogsértő eredményt idéz elő.

Az eredmény bekövetkezésének lehetősége: bizonyossága, valószínűsége, vagy lehető volta nem bír jelentőséggel. Ha az elkövető az eredményt „hitte vagy tudta”¹⁵, akkor szándékosság, ha nem, akkor culpa fenn. A későbbiekben ez az elmélet rendkívül termékenyen hatott az akaratelmélet képviselőire, és ezt az alapgondolatot felhasználva fejezték ki a szándékot: a szándék=akarat, a tudat pedig ennek csak „jelzője”: ha az elkövető az eredményt látta, lehetetlenség, hogy nem akarta azt, a bekövetkezhető eredmény a cselekvéstől vissza nem tartotta az elkövetőt, így akarata azal megegyező.

Annak ellenére, hogy Battlay Imre szerint a szándékosság két alkotóeleme a tudat és az akarat, mégis az akaratnak van igazi jelentősége és elsőbbsége. Miben áll ez? Battlay szerint, ha a cselekvő tudatában megjelenik a lehetséges eredmény, akkor az eredmény akartnak bizonyul. Ennek az akaratnak mire kell irányulnia, mikor akart egy cselekmény következménye? Battlay a szándékosság körét egyfelől kiterjeszti, széles körben vonja meg, ugyanakkor némileg szubjektíválja azt. Ha „a cselekvő tevékenysége oly erőt hozott mozgásba, melynek hatását csak bizonytalanul

⁸ Schnierer Aladár: *A büntetőjog általános tanai*. Franklin-társulat. Budapest, 1882. 118. o.

⁹ Schnierer: *i. m.* 119. o.

¹⁰ Schnierer: *i. m.* 119. o.

¹¹ Schnierer: *i. m.* 119. o.

¹² Kautz Gusztáv: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Eggenberger-féle könyvkereskedés. Budapest, 1881. o. 119. o.

¹³ Lásd később Angyal!

¹⁴ Werner Rezső: *A dolus és a culpa jelentősége a büntetőjogban*. Magyar Igazságügy. Budapest, 1884. XI. 6. o.

¹⁵ Werner: *i. m.* 137. o.

látta előre¹⁶, felelőssége beáll, az eredmény akartnak tekinthető. Az elkövető nem bízhat a következmények elmaradásában, sőt, „inkább el kell készülnie a hatás minden módjára, mely közönséges tapasztalás szerint oly erő alkalmazásánál létrejönni szokott.”¹⁷ Így értve a felelősség széles körét. Szubjektiválja ezt a valószínűséget, hiszen akartnak az egyén szubjektumában, tudatában megjelenő, valószínűen – máshol még szűkkörűbben: lehetően – bekövetkező eredményt tekinti.

Heil Fausztin szerint az akaratelmélet legfőbb hibája, hogy az akaratot egyenlővé teszi a szándékkal, holott az „akaratot, mint magában valót nem ismerjük”¹⁸, mégpedig azért nem, mert az akarat és emberi cselekvés szétválaszthatatlanok, „nem objective megismerhető különböző állapot, mely ok és okozat viszonyában állna egymáshoz”.¹⁹ A testi mozgás az akarat külső megnyilvánulása, a jövőre vonatkozóan akaratról nem beszélhetünk, csak tervről, elhatározásról, mivel „csak a véghezvitel teszi akarássá az elhatározást”.²⁰ Tehát az akarat szerepét és az akaratot, valamint annak jelentőségét nem tagadva, mindösszesen arra próbál rávilágítani, hogy az akarat önmagában nem értékelhető, a bűnösség, illetve szándékosság egyedüli elemeként nem vizsgálható, mivel az feloldódik az emberi cselekvésben. Következésképpen a tudatelméletet kell helyesnek elfogadnunk, amely az akarat elemét kirekeszti meghatározásából, pontosabban azt a megfelelő körre szorítja vissza.

Tehát az előrelátott eredmény mentén fog eldőlni az elkövető bűnössége, annak bekövetkezési valószínűségének vizsgálatával dönthetjük el azt az adott esetben, valamint vonhatunk le általános érvényű megállapításokat. Ennek megfelelően a szándékosság megállapítandó, ha az eredmény bekövetkezése *szükségszerűnek felismert*, továbbá, ha azt az elkövető „elérhetőnek, bekövetkehetőnek tartotta.”²¹ Negatíve körülírva a szándék nem állapítható meg, ha az elkövető lehetetlennek, továbbá valószínűtlennek tartotta az eredmény bekövetkezését.

Finkey Ferencz szerint a szándék meghatározásából az akarat momentum kihagyhatatlan tényező, ugyanis a szándék *activ természetű* fogalom, és a tudat ezt önmagában nem képes biztosítani a számára, továbbá a szándék a közfelfogással ellentétes értelmet nyerne azáltal, ha megfosztanánk célra törekvő, az eredményt az elkövető akaratára visszavezethető voltától. Ennek megfelelően a szándéknak két ismérvét különbözteti meg, a tudatot és az akaratot: „a tudat az értelmi erőt, az akarat a hajtó erőt”²² biztosítja számára.

A tudat a Büntető Törvénykönyvben megfogalmazott ténybeli körülmények tudása (később bővebben kifejtve: cselekvés, illetve annak eredménye), míg az akarat annak a cselekvésnek az akaratos véghezvitele, amely az „eredményt a természet rendje szerint előidézi.”²³ Nem szükséges azonban, hogy ez az eredmény célul kitűzött legyen, elegendő, ha ebbe az eredménybe az elkövető belenyugszik.

Lauffer Gyula az úgynevezett vegyes elmélet képviselője, vagyis szerinte a szándék tudat és akarat együttese. Véleménye szerint, ha a szándékot egyenlővé tesszük csak a tudattal, akkor a meg sem valósult, tehát a külvilágban nem jelentkező, pusztán tudatunkban, gondolatunkban megjelent bűncselekmény is büntetendő. Ezzel szemben az akaratelmélet hibája, hogy „az akart cselekvés előre nem látott eredménye is szándékosnak”²⁴ tekinthető. A szándék fogalmának kimunkálásánál eddig adott meghatározások téves alapból indultak ki. Ugyanis azon már törvényszerű felismeréssel, hogy a tett cselekményre és eredményre oszthatjuk, ez idáig nem párosult az a felismerés, hogy az ezekkel kapcsolatos szellemi erőket is célravezető kettéválasztani, így a cselekvést az akarat, míg az eredményt a tudat jellemzi. „Szándék csak addig terjedhet, a meddig a hatalom”²⁵, ezentúl csak óhajról beszélhetünk. Az emberi hatalom pedig csak a cselekvésig tarthat, az így elindított okfolyamatot még rengeteg, az embertől és akaratától független külső tényező befolyásolhatja. Az elkövető ezen befolyásoló tényezők felett hatalommal nem rendelkezhet, vagyis az eredmény cselekményének ugyan legfőbb és egyben kiváltó oka, ugyanakkor nem kizárólagos. Ebben az okfejtésben könnyedén ráismerhetünk a redukált cselekményfogalom modelljének alapjaira. A cselekménnyel szemben a jelenleg uralkodó tudományos álláspont alapján két feltétel követeltetik meg: akaratlagos és a külvilágban megjelenő. Az akaratlagos cselekmény nem más, mint Kautznál kifejtett értelemben öntudatos (főleg belső kényszertől mentes, tehát nem reflexszerű) és Lauffer megfogalmazásával megegyezően akart. A külvilágban megjelenőség követelményét is megfogalmazza Lauffer, mint már a tudományban általánosan elfogadott tézist.

Az alanyi bűnösség, illetve büntetőjogi felelősség meglétéhez tehát egyfelől a cselekvés fentebbiekben kifejtett szándékossága, másfelől az eredmény előrelátása szükséges. Ezzel kapcsolatban Lauffer Gyula három kérdés megválaszolását tartja fontosnak: elsőként azt, hogy milyen viszonyban álljon az akarat a tudattal, másodikként azt, hogy mi legyen a tudat tartalma, ezek megválaszolását követően pedig azt, hogy milyen felelősség állapítandó meg, ha „az eredmény nem fedi a tudatot.”²⁶

¹⁶ Battlay Imre: *A magyar btk. a dolus és a culpa tana szempontjából*. Magyar Igazságügy. Budapest, 1885. XII. 7. o.

¹⁷ Battlay: *i. m.* 8. o.

¹⁸ Heil Fausztin: *A szándék és a gondatlanság*. Jogállam. Budapest, 1904. III. 426. o.

¹⁹ Heil: *i. m.* 426. o.

²⁰ Heil: *i. m.* 426. o.

²¹ Heil: *i. m.* 427. o.

²² Finkey Ferencz: *A szándék fogalma és ismérvei a büntetőjogban*. Büntető Jog Tára. Budapest, 1899. XXXVIII. 5. szám 72. o.

²³ Finkey: *i. m.* 73. o.

²⁴ Lauffer Gyula: *A dolus fogalmához*. Magyar Igazságügy. Budapest, 1904. XXIX. 232. o.

²⁵ Lauffer: *i. m.* 232. o.

²⁶ Lauffer: *i. m.* 234. o.

Ad 1. A causalis nexus fogalma kettős jelentőséggel bír, egyrészt okozatosságnak kell fennállnia a cselekvés és az eredmény, illetve az ezeket mozgató szellemi erők között, vagyis a tudat és az akarat tekintetében is szükséges a causalis nexus megléte. Másrészt hogyan állhat okozati összefüggésben két eltérő nemű fogalom, akarat és szándék? Lauffer szerint Bünger válasza a motívumban és a jogellenesség tudatában keresendő. Motívumról beszélhetünk tág és szűkebb körben is: tágabb fogalmába minden egyes, az elkövetéssel kapcsolatos, azt ösztönző és gátló képzet, érzet, motívum és ellenmotívum beletartozik, míg szűkebb értelemben az előbb felsoroltak közül csak a „cselekvésre döntő lökést” adó motívumot értjük. Bünger szerint az elkövető döntő motívuma nem mindig egyezik meg a „büntetőjogba ütköző eredménnyel”²⁷, következképp causalis nexus sem állhat fenn. Ezért az akarat és a tudat közötti kapocs a jogellenesség tudata. A tettes annak ellenére cselekszik, hogy tisztában van vele: cselekménye jogellenes eredményt is okozhat, ergo a dolus „jogsértő eredmény tudatában fekvő erkölcsi ellenmotívumot leküzdő akarat.”²⁸ Ezzel szemben Lauffer szerint szükségszerű, hogy ha az eredmény képzete bármily bizonytalanul is megjelenik az elkövető tudatában, akkor az buzdító vagy zsidbasztó motívumként fog lelkeben jelentkezni, ezzel megteremtve az okozati összefüggést tudat és akarat között. Így kirekeszthető és fölösleges a jogellenesség tudatának motiváló erejéről beszélnünk.

Ad 2. Második kérdésként felmerül, hogy ennek a tudattartalomnak milyennek kell lennie. Lauffer szerint nem szükségeltetik a „biztosan várt” eredményre korlátozni a felelősséget, ugyanis teljes bizonyossággal – a fentebb kifejtettekkel összecsengően – semmit sem várhatunk a rajtuk kívül álló erők miatt. A felelősség helyt foghat, ha „az eredmény a tudatban mint lehető szerepel.”²⁹ Az elkövető tudatának a bűncselekmény lényeges momentumait kell átfognia, vagyis a büntető törvényben szereplőket.

Mint láthattuk, a tudatelmélet talajáról a motívumelmélet kérdéseit is felvetve, az elmondottaknak megfelelően Lauffer szerint a büntetőjogi felelősség: „szándékos cselekvés és ezzel okozati összefüggésben álló, ezt befolyásoló eredmény tudata.”³⁰

A tudatelmélet képviselőjeként Fayer László elegendőnek véli a szándékosság meglétéhez, „ha a cselekvőnek képzetében megvolt, hogy mi lesz cselekményének eredménye”³¹, vagyis a szándékos elkövetés nem más, mint a törvényi tényállás ismérveinek *tudatos létesítése*. Az akaratelmélettel szembeni ellenvetése, hogy ha megköveteltetne, hogy az elkövető az

eredményt akarja, akkor az a szándékot túl szűk körre szorítaná.

Ennek az elméletnek törvényi alátámasztásaként szolgál a 1878. évi V. törvény 361. §-a, amelyben a „hűtlen kezeléshez megkívántatik, hogy a cselekmény tudva és akarva hajtassék végre.”³² A Fayer által képzeti elméletnek nevezett „irányzatot” Csemegi Károly – a Büntető Törvénykönyv megalkotója – honosította meg a Curián, több ítéletének indokolásában fejteve ki elméletének alapjait:

1. „Az eredmény valószínűségének előrelátása mellett foganatosított cselekedet esetében, az ennek következtében létrejött, az előre látottal azonos eredmény az utóbbinak szándékos voltát teljesen megállapítja. (Dtár XVII. 115. sz.)”³³
2. „Az eredmény szándékoltságához nem kívántatik egyéb, mint annak előrelátása, hogy az akarva foganatosított cselekedet következtében nyeri megvalósulását. Az eredmény bekövetkezésének előrelátása pedig nem egyéb, mint a természeti jelenségek megfigyelésének, a tapasztalatnak és az ebből levont természeti szabály ismeretének következménye, ill. utóbbinak foglalatja. (Dtár XXI. 7. sz.)”³⁴

Vámbery Rusztem felismeri, hogy a szándékosság meghatározásánál mindkét elmélet felhasználja mind a tudat, mind az akarat fogalmát, azonban ellentétben Finkey-vel, határozott különbséget érez a két elmélet között, és tagadja azon nézetet, miszerint elméleti síkon a különbség tetten érhető, ami azonban a gyakorlati alkalmazás során szertefoszlik. „Az akarat, amely képzetet alkot és a képzet, amely akar”³⁵ nem megegyező, hanem egymástól élesen elkülöníthető kategória. Érzékletes, Vámbery által hozott példával szemléltetve: „gondolkodó, aki ír és az író, aki gondolkodik.”³⁶

Vámbery ezt a felismerést felhasználva próbálja meg a szándékot a tudat és az akarat szintéziseként megfogalmazni, bővebben: „a cselekvési akarat és az eredményképzet”³⁷ szintéziseként. A bűnösség Vámbery álláspontja szerint nem más, mint az akarat hibás volta, amely akaratot szükségképpen és önkéntelenül képzetek kísérnek. A motívum, „a cselekvés eredményének lelki vetülete”³⁸ az, amely a cselekvési akarat és az eredményképzet között a közvetítő szerepet játssza. A motívum az akaratra, és így közvetve a szándékra is befolyást gyakorol. A jogellenes eredmény képzete az, amely eldönti a bűnösséget: ha fel sem merült, és ez egyben *kötelességellenességet* jelent, gondatlanságról, ha felmerült, de nem bírt visszatartó erővel, („akár mert nem volt elég erős a motívum a cselekvés abbanahagyására, akár mert épen indító oka volt a cse-

³² Fayer: *i. m.* 300. o.

³³ Fayer: *i. m.* 300. o.

³⁴ Fayer: *i. m.* 300. o.

³⁵ Vámbery Rusztem: *Büntetőjog. I. füzet*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata. Budapest, 1913. 200. o.

³⁶ Vámbery: *i. m.* 200. o.

³⁷ Vámbery: *i. m.* 201. o.

³⁸ Vámbery: *i. m.* 201. o.

²⁷ Lauffer: *i. m.* 234. o.

²⁸ Lauffer: *i. m.* 234. o.

²⁹ Lauffer: *i. m.* 235. o.

³⁰ Lauffer: *i. m.* 236. o.

³¹ Fayer László: *A magyar büntetőjog kézikönyve*. Franklin-társulat. Budapest, 1905. 299. o.

lekvésnek³⁹ – Mayer elméletét alapul véve) szándék-ról beszélhetünk.

A cselekvés kinematográfiai képének megrajzolásával, a cselekvő lelki világának figyelemmel kíséréssel, illetve a tárgyalóteremben a bíróban és az elkövetőben lejátszódó folyamatok leírásával próbálja meg Angyal Pál elméletének igazát bizonyítani.

Az értelmes, gondolkodó ember mindig célra törekedvén cselekszik, minden cselekedete célra irányzott.⁴⁰ Ennek a célnak az elérése esetén képzelettel elérni a lelki egyensúlyt, tehát a célra irányuló tudatos cselekvéshez kapcsolódik egy érzelmi elem, így létrehozván a motívumot, „az akaratot mozgásba hozó tényező”.⁴¹ A cél megfogalmazása után az elkövető vívódik, addigi élettapasztalata, *ismeretei* alapján eldönti „a cél elérését szerinte legökéletesebben biztosító módot”.⁴² Majd ezt követi (az eddigieket jelöli Angyal akaratműködés a belső világban „címmel”) a cselekvés, az akaratműködés megnyilvánulása a külvilágban. Ha a cselekvő helyesen választotta ki a cél elérésére a *cselekvési módot*, és arra semmilyen külső tényező sincsen befolyással, az akart eredmény bekövetkezik. Ha a mód, amelyet az elkövető választott, helytelen feltevéseken alapul, vagy valamely külső tényező avatkozik közbe, nem a célul kitűzött, hanem más eredmény jön létre.

A tudományos fogalom-meghatározását Angyal megpróbálja a gyakorlat, a gyakorlati élet, a bíró és az elkövető lelki világába bepillantva alátámasztani, megerősíteni. A bíró leggyakrabban tudomással bír a cselekvésről, az eredményről, az elkövető vallomásáról és néhány, az elkövető belső világára vonatkozó adatról. Ezekből kell visszafelé következtetnie az elkövetés kori bűnösség meglétére. A tárgyalóteremben előálló lehetőségek szerint a következők.

1. Az eredmény tiltott és egyben olyan, amely a „dolgok természetes rendje szerint”⁴³ be szokott következni, valamint a vádlott beismeri, hogy az eredmény tudatában megvolt és azt akarta is. A szándék ily esetben egyértelműen megállapítható.
2. Ha a vádlott tagadja, hogy az eredményt bekövetkezőnek vélte, akkor további két lehetőség állhat fenn:
 - a) ha *igazat mond*, akkor az elkövető biztosan nem volt beszámítható állapotban az elkövetéskor, ugyanis lehetetlen, hogy „az eszének birtokában levő”⁴⁴ ember azt az eredményt, amely az általa tanúsított cselekményből *kivételesen nélkül* bekövetkezni szokott, ne látta volna előre, ne akarta volna. Ha a beszámíthatatlan állapotra egyéb utaló bizonyítékok is vannak,

a vádlott felmentendő, ha azonban ilyen bizonyítékok nincsenek, akkor

b) a vádlott *hazudik*. Ilyenkor a felelősség a vádlott tagadásával szemben is megállapítandó.

3. A vádlott beismeri, hogy az eredményt tudta, azonban állítja, hogy azt nem akarta. Ez bizonyítja, hogy a vádlott épeszű ember, vagyis az eredményt is akartnak kell tekinteni, így elítélendő.

Eddigi akaratelméleti álláspontjával szemben 1920-ban íródott tankönyvében Angyal Pál már saját bevalása szerint is a motívum-elmélet alapjára helyezi a szándékosságról alkotott fogalmát: „szándék forog fenn, ha a cselekvőt a bűncselekmény kötelességellenes elkövetésére az eredményképzet indította vagy attól nem tartotta vissza.”⁴⁵ Az eredményképzet fogalma különös súllyal bír Angyalnál, mint láthatjuk – a későbbiekben bővebben kifejtve – bűncselekményfogalmának alapja.

A szándék elemei a következők. A szerző első elemként megköveteli a törvényi tényállásban szereplő tények és – külön kiemelve – az eredmény ismeretét. A „*tényálladási elemek*” ismeretét további három elemből összetevődőnek fogja föl:

- a) A „*ténykörülményeket, mint realitásokat*”⁴⁶ kell ismernie az elkövetőnek, a jogi megítélés ismerete irreleváns.
- b) Tudatában meg kell jelennie az eredménynek. Az *eredményképzet* hiánya kizárja a szándékot, ugyanis ebben az esetben nem ismerhette fel cselekménye *szociál-etikai rosszallást kiváltó* hatását, tehát *kötelességellenességét*.⁴⁷ Az eredményt, bekövetkezésének valószínűsége szerint két részre osztja, és egyúttal megjegyzi, hogy nem csak a biztosan bekövetkező eredmények tartoznak ide, hanem a valószínűen bekövetkező eredmények is, a következő szűkítéssel: nem *elég az eredményképzet lehetősége*, hanem megköveteli az *eredménybekövetkezés lehetőségének képzetét*. Vagyis nem elég, hogy az elkövető tudatában megjelenhetett volna az eredmény, hanem szükséges, hogy ugyanott a bekövetkezett eredmény lehetősége is megjelenjenk.
- c) A tényálladék harmadik eleme, a kauzalitás szükségessége, vagyis annak felismerése, hogy az elkövető „tevékenységéből előáll vagy előállhat”⁴⁸ az eredmény.

Második elemként említi a „cselekmény kötelességellenességének, illetőleg szociál-etikai rosszallást érdeklőségének tudatát vagy tudatának lehetőségét.”⁴⁹ A szándék ezen elemének törvényben való említését nem tartja szükségesnek, ha ugyanis egy normális emberben – a feljebb kifejtetteknek megfelelően – meg-

³⁹ Vámbéry: i. m. 201. o.

⁴⁰ Hasonlóan Békés Imréhez.

⁴¹ Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Második kiadás. Athenaeum. Budapest, 1909. 336. o. (a továbbiakban: Angyal: *A magyar büntetőjog*. 1909.)

⁴² Angyal: *A magyar büntetőjog*. [1909] 336. o.

⁴³ Angyal: *A magyar büntetőjog*. [1909] 337. o.

⁴⁴ Angyal: *A magyar büntetőjog*. [1909] 337. o.

⁴⁵ Angyal Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Harmadik kiadás. Athenaeum. Budapest, 1920. 326. o. (a továbbiakban: Angyal: *A magyar büntetőjog*. 1920.)

⁴⁶ Angyal: *A magyar büntetőjog*. [1920] 326. o.

⁴⁷ Számomra ez a kategória nem más, mint a jogellenesség vagy még inkább a társadalomellenesség fogalma, amelyet pedig Angyal kizár a szándékosság fogalmából.

⁴⁸ Angyal: *A magyar büntetőjog*. [1920] 326. o.

⁴⁹ Angyal: *A magyar büntetőjog*. [1920] 325. o.

van cselekményének eredményképzete, szükségképpen fel kell ismernie, felismeri tevékenysége társadalomellenességét, szociál-etikai rosszallását. Más a helyzet, ha csak a társadalomellenesség tudatának lehetősége van meg. Angyal, másokkal ellentétben csak a vitás esetekben (pl. euthanasia – melynél még mindig – ő szavaival élve – nyílt kérdés ennek megengedhetősége) tartja kizárhatónak a szándékot erre az érvre vonatkozóan. Ha pedig a kötelelességellenesség tudatának lehetősége hiányzott, a szándék kizárható.

A harmadik elem az *eredményképzet motiváló hatása*, amely motiváló hatás lehet pozitív, „mikor az eredményképzet indít a cselekmény elkövetésére”⁵⁰, illetőleg negatív, „mikor az eredményképzet nem tart vissza a cselekvény elkövetésétől.”⁵¹ Mint láthatjuk, Angyal a motiváló hatás alapján választja ketté a szándékot: *dolus directus* és *dolus eventualis*. *Dolus directus* esetén az eredmény létrehozásának céljából hajtatik végre a cselekmény, tehát az elkövető azért cselekszik, hogy az elhatározott és tudatában megjelent eredményt létrehozza, ergo ez a cél irányítja cselekményét, vagyis cselekménye a büntetett célra irányul. A *dolus eventualis*, a szándék másik faja akkor fordulhat elő, amikor az elkövetőben megjelenő eredményképzet nem tartja vissza őt a bűncselekmény elkövetésétől, vagyis a lehetséges eredmény bekövetkezése megjelenik az elkövető tudatában, ám ennek ellenére végrehajtja cselekményét. A *dolus eventualis* és a *luxuria* elhatárolásaképpen Angyal megjegyzi, hogy ugyan egyik esetben sem „motiválta a cselekvőt a tevékenységtől való tartózkodásra”⁵² „az eredménylehetőség képzete”⁵³, ugyanakkor az első esetben az sem tartja őt vissza őt cselekményének véghezviteltől, ha az eredmény biztosan bekövetkezik. A második esetben azonban a cselekmény véghezvitelének oka az a remény, hogy a lehetséges eredmény nem következik be.

Irk Albert az eddigi tudományos eredmények és álláspontok összegzésével alkotja meg saját álláspontját, lényegében a jelenlegi uralkodó tudományos álláspont(ok) minden elemét és lényegét egybefoglalva. Álláspontja szerint a jogtudományban eddig kialakult irányzatokat két csoportba lehet összefoglalni.

Az egyik csoport szerint a bűnösség *normatív* módszertani alapokra helyezhető. Ezeknek az elméleteknek közös vonása, hogy „a bűnösség kizárólag jogi eredetű”⁵⁴. Ennek a teóriának három legjellegzetesebb és legjelentősebb képviselője: Binding, Beling, Kelsen, akik szerint a bűnösség nem az etika, vallás, erkölcs stb., hanem a jog rosszallását kifejező kategória, vagyis a *jogi kötelelesség* megsértése. Nem azért vonandó az elkövető felelősségre, mert „a valamit akarta vagy

tudta (előrelátta), hanem azért és csakis azért, mint-hogy ezt a valamit nem kellett volna megtennie vagy megakadályoznia”⁵⁵.

A másik elméleti irányzat szerint a bűnösség fogalma *pszichológiai és etikai* elemekből áll. Ezek az elméletek már kevésbé alkotnak egy koherens álláspontot, közös vonásuk, hogy „a lélektan és etika területeiről vett elemekből igyekeznek a bűnösség fogalmát felépíteni”⁵⁶. Van aki, „a bűnösség fogalmát a tettes és cselekménye között fennálló benső lélektani kapcsolatban látja”⁵⁷, így Birkemayer. Van, aki az előbbihez hasonlóképpen azonban ezt a lélektani kapcsolatot értékelve, a tettes és a büntetőjogilag tiltott eredmény között keresi, így Meyer. Míg Merkel a *kötelelességellenes akaratot* látja a bűnösségben, egy külön csoport pedig a bűnösséget a *felelősséggel* azonosítja.

Irk szerint a helyes elmélet a következő. „A cselekvés a tettes jellemének s a cselekvési motívumainak az eredője.”⁵⁸ Tehát a képletnek az állandó eleme a jellem, amely jellem azonban nem lehet a büntetőjogi felelősségnek az alapja, lévén, hogy a determinizmus meghaladott irányzata helytelenítendő. Vagyis a különböző cselekményekre ható motívum az, amelyben a bűnösség lényege keresendő, „ebben mutatkozik a tettes bűnösségének a foka is”⁵⁹. Azonban a bűnösség nem egyenlő a – már kifejtett – tettes és cselekménye közötti lélektani kapcsolattal (normatív elem), hanem ezenfelül a cselekmény szociál-etikai rosszallásának kifejeződése (explikatív elem) is. Következésképpen a lélektani kapcsolaton felül az elkövetőnek ismernie kell, vagy ismernie kellett volna ennek a rosszallásnak a létét. Tehát Irk a motívumelmélethez csatlakozik, – annak ellenére, hogy nem tartja szerencsésnek ezt az elnevezést – mint korábban Vámbéry és későbbi elméletében Angyal.

A szándék mint a bűnösség egyik alakja normatív és explikatív elemekből tevődik össze. A szándék mint lélektani fogalom „valamely kitűzött cél elérésére irányuló elhatározást jelenti”⁶⁰. Ez a fogalom önmagában szintelen kategória, mindösszesen az elkövető és cselekménye közötti kauzális viszony kifejezője. Így a szándék lélektani fogalmának elemei: a) a törvényes tényálladék összes elemének tudása, b) az eredmény képzete, valamint c) a cselekvés és az eredmény közötti összefüggés képzete. A szándék másik, normatív eleme a cselekmény kötelelességellenességének tudata, vagyis a cselekményhez kapcsolódó szociál-etikai rosszallás ismerete. Pontosabban megfogalmazva: ennek az ismeretnek a dacára való cselekvés a büntetőjogi lag szándékos bűnelkövetés.

A jogellenesség tudata még akkor sem ismérve és feltétele a szándékosságnak, ha az a törvénykönyv különös részi tényállásában szerepel, mivel „ez koránt-

⁵⁰ Angyal Pál: *A testi sértés és a közegészség elleni büntettek és vétségek*. Athanaeum. Budapest, 1928. 19. o. (a továbbiakban: Angyal: A testi sértés)

⁵¹ Angyal: *A testi sértés* 19. o.

⁵² Angyal: *A magyar büntetőjog*. [1920] 328. o.

⁵³ Angyal: *A magyar büntetőjog*. [1920] 328. o.

⁵⁴ Irk Albert: *A magyar anyagi büntetőjog*. Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda Rt. Pécs, 1933. 108. o.

⁵⁵ Kelsen in Irk: *i. m.* 109. o.

⁵⁶ Irk: *i. m.* 110. o.

⁵⁷ Irk: *i. m.* 110. o.

⁵⁸ Irk: *i. m.* 113. o.

⁵⁹ Irk: *i. m.* 113. o.

⁶⁰ Irk: *i. m.* 120. o.

sem jelenheti azt, hogy a jogellenességet a törvény pusztán ezen tényálladékokra akarta volna korlátozni⁶¹. Ehelyett a meghaladott kategória helyett – mint már leírtam – a *kötelességellenesség tudata* az, amely megkívántatik, Degré Lajos által indokolva: „a joggal ellenkező és alakellenesség – a társadalmi kötelességellenesség összfogalmába volnának vonhatók”⁶². Amint láttuk, hasonlóan vélekednek: Angyal és Vambéry.

Heller Erik szerint a bűnösségi formákra vonatkozó elméletek két feladat elé állítatnak: 1. *elválasztani* egymástól a szándékosságot és a gondatlanságot, illetve 2. felfedni a két forma közötti *lényegbevágó különbséget*. Erre az eddigi elméleteknek csak az egyike, az akaratelmélet képes, azonban hibás kiindulópontja miatt ez is elvetendő. A kérdés megválaszolásának, valamint a helyes elméleti konstrukció megalkotásának kulcsát Heller a szándék egy új elemének, *lelki mozzanatának* a kiemelésében látja. A tudat és az akarat – eddig felvetett – elemei mellé az érzet, a lelki élet emocionális mozzanatát tartja felveendőnek. Csak az érzet mozzanata képes a szándékosság és a gondatlanság pontos elhatárolását megadni. Ennek megfelelően a szándékosság esetén a „jogrenddel ellentétes következményekbe való belenyugvásban”⁶³, míg gondatlanság esetén „a lelki erők megfeszítésének fogyatékoságában áll”⁶⁴ a *szemrehányás* alapja. Tehát Heller Erik az, aki felismeri és felveszi a szándékosság, gondatlanság, összefoglalóan a bűnösség elemei közé – a jelenlegi tudományos álláspont alapját képező – emóciót, vagyis az eredményhez való lelki viszonyulást.

Heller elméletének komplex és koherens voltából fakadóan a szándékosság fogalmának leírásakor összegzi az alanyi bűnösséggel kapcsolatosan már kifejtetteket. A szándékosság rövid meghatározása eszerint: „a bűncselekmény elkövetési cselekményével megvalósuló tényálladási elemekbe való belenyugvás, a cselekvés időpontjában fennálló, ill. azt kísérő bűncselekményi tényálladási elemeknek tudása mellett.”⁶⁵ Szerinte fogalom-meghatározásának újdonsága, hogy az akarat elemét a belenyugvással váltja fel. Az akarat nem képes a szándékosság pontos megjelölésére, ugyanis valaminek az akarása mindig a *cél megvalósítása érdekében* történő cselekvés. A cselekvés által bekövetkező, bekövetkező eredmények azonban „egymással összefüggő ténykörmények komplexusának”⁶⁶ tekinthetők, vagyis az akarat, amely egy határozott céllal azonosítható, ennek a komplexusnak a lefedésére nem

alkalmas lelki tényező. A belenyugvásra vonatkozóan Heller a következő megállapításokat teszi. A cselekmény következményeivel szemben az elkövető vagy közömbös, vagy nem. Ha nem közömbös, akkor az számára tetsző, vagy visszatetsző. Ezenfelül az elkövető egy *ítéletet* alkot afelől, hogy az eredmény milyen valószínűséggel fog bekövetkezni. Ennek megfelelően az eredményt biztosan, valószínűen, vagy valószínűtlenül bekövetkezőnek, ezzel párhuzamos kategóriaként lehetségesnek, vagy lehetetlennek véli. „Ha a cselekvő valamely következményt biztosnak, valószínűnek, vagy valószínűtlennek, de mégis lehetségesnek tart, a cselekmény akkor szándékos, ha a következmény képzetét nem kíséri olyfokú visszatetszés, amely őt abban az esetben, ha a következményt biztosra venné, a cselekménytől való tartózkodásra bírná.”⁶⁷

Jól látható, hogy a Csemegi kódex megjelenését követően a tudomány lényegében valamennyi jeles szerzője állást foglalt a szándékosság fogalma, elhatárolása, vagy akár dogmatikai hangsúlyai, szerepe tekintetében, különös tekintettel arra, hogy törvényi rendelkezés hiányában ez szükségszerű tudományos feladatot kívánt. A büntető törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvény 12. § (1) bekezdése, lényegében összegezve az addigi tudományos előzményeket, eredményeket megalkotta a szándékosság, azóta is változatlan törvényi fogalmát. Viski László⁶⁸ 1959-es nagyhatású monográfiáját követően azonban az egyes tudományos álláspontok „elhalkultak”, érdemi és tényleges tudományos vita ezt követően a témában nem folyt. A Btk. kodifikációja kapcsán időszakosan és érintőlegesen felmerült a kérdés, szükséges-e változtatni a „jól bevált gyakorlaton”, de ezidáig mindig nemleges válasz született. Álláspontom szerint ez – leginkább a joggyakorlat számára – a tudományos mélység és háttér elvesztését, egyben a fogalom lényegének és személyes bűnfelelősség folytán a bűnösségi, szándékosságbeli elemek vizsgálatának elsorvadásához vezetett. Ezért meggyőződésem, hogy minden olyan próbálkozás és lehetőség, mikor a rég feledett előzményeket és bűnösségi alapokat tudjuk felidézni, mindenképpen hasznos, a jogtudomány és a joggyakorlat számára serkentőleg hat. Remélem, hogy jelen rövid tanulmány legalább szűk körben fel tudja hívni a figyelmet arra, hogy van értelme és létjogosultsága elővenni oly’ rég kőbevésettnek hitt témákat és gondolatokat, mintsem a bűnösség, szándékosság fogalma és mibenléte, és bizony fontos, hogy a 21. század kihívásai közepette a jogalkalmazó és jogértő tudja és értse, mi végre a bűnösség, a szándékosság fogalma. ■

⁶¹ Irk: i. m. 122. o.

⁶² Degré Lajos: *Értékítélet ismerete, mint bűnösségi előfeltételek. Wlassics-Emlékkönyv.* 1912. 91. o. in Irk: i. m. 122. o.

⁶³ Heller Erik: *A magyar büntetőjog általános tanai.* Szt. István Társulat. Szeged, 1937. 139. o. (a továbbiakban: Heller: *A magyar büntetőjog*)

⁶⁴ Heller: *A magyar büntetőjog* 139. o.

⁶⁵ Heller: *A magyar büntetőjog* 140. o.

⁶⁶ Heller: *A magyar büntetőjog* 140. o.

⁶⁷ Heller: *A magyar büntetőjog* 139. o.

⁶⁸ Viski László: *Szándékosság és társadalomra veszélyesség.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1959.